

Іншомовні морфемі у сфері номінації осіб (на матеріалі творів Лесі Українки)

Мовотворчий феномен Лесі Українки був і досі залишається недостатньо дослідженим. У зв'язку з цим видається актуальним вивчення специфіки функціонування іншомовної лексики у творах письменниці.

Іншомовні слова – слова з інших мов, які, на відміну від запозичених слів, не засвоєні повністю мовою, що їх запозичила, усвідомлюються мовцями як чужорідні і зберігають ознаки свого походження [6, с.213]. Це виявляється як у їхній формі, так і в семантиці. У формі іншомовні слова відрізняє більший чи менший ступінь незасвоєності мовою, в яку вони увійшли, можливість збереження вихідної графіки на письмі, наявність незвичних звукосполучень: *бюст, пюре*, невідмінюваність частини: *таксі, колібрі, жури*, що поступово може втрачатися: *пальто*. У семантиці іншомовні слова характеризуються певною незрозумілістю або недостатньою ясністю для значної частини носіїв мови, де вони вживаються. Через те є значна необхідність у функціонуванні спеціальних лексикографічних праць – словників іншомовних слів. У багатьох мовах світу постійно відбувається процес засвоєння чужомовних слів. Тому нерідко буває дуже складно провести межу між іншомовними словами і запозиченнями, хоча запозичення вважаються ширшими, як іншомовні слова. Виділяють такі види запозичень: варваризми, вкраплення, екзотизми, власне запозичені слова, інтернаціоналізми, іншомовні слова, кальки. Чужомовні слова проникають передусім у склад спеціальної лексики й термінології. Екзотизми використовуються на позначення об'єктів природи та побуту інших народів: *суші, харакірі*. Варваризми – це іншомовні одиниці, що не стали загальноживаними, не відповідають нормам даної мови, зберігаючи своє національно-конотативне забарвлення: *ол райт, хомо сапієнс*. Вкраплення – введений у твір з певною метою уривок іномовного тексту. У

зв'язку з цим частина одиниць іншомовного походження може зберігатися в чужомовному написанні (російському, латинському, французькому тощо): *Sic transit Gloria mundi*.

Зважаючи не це, розглядаємо іншомовну лексику, використану Лесею Українкою у творах різних стилів і жанрів. Письменниця рідко вживає іншомовні службові або кореневі морфеми в поєднанні з відповідними питомими значущими частинами слова. Мовний матеріал найчастіше засвідчує використання іншомовних чистих коренів або в поєднанні їх зі службовими іншомовними морфемами і оформленими в слово.

Семантичні групи іншомовної лексики на означення осіб різноманітні, а саме:

назви за сталим чи тимчасовим заняттям або за професією: *Єсть іще, – або, краще сказати, була любов мінезингерів...* [5, III, с.30]; *А мені подобаються символісти* [5, III, с.63]; *У трубадурів часом трудно одрізнити блакитну квітку від ад'юльтера* [5, III, с.30]; *вже бестіарії пішли по звірів* [5, IV, с.320]; *Я зараз же піду розпорядити вінілам та й усім центуріонам* [5, IV, с.142]; *Творець утопії філософської Платон не був з натури своєї белетристом* [5, УІІІ, с.165]; *одна панна курсистка-фельдшерця* [5, X, с.394]; *В творах історика Ксенофонта і географа Геродота не можна знайти того, що зветься науковою об'єктивністю* [5, УІІІ, 165]; *З Галичини вигнали руського кореспондента Водовозова* [5, X, с.365]; *літератор наших часів мусить відчувати на собі всі підвищення і пониження температури громадського організму* [5, III, с.63]; *Оксана вже тепер гімназистка 4-го класу* [5, X, с.341];

номінації осіб за віковими, статевими характеристиками, родинними стосунками: *Культ мадонни і культ дами серця зливалися в одно* [5, III, с.30]; *Відколи ви дозволили мені бути вашим cavalier servant* [5, III, с. 41]; *...прилюдно з матронами піду богам служити* [5, IV, 150]; *Одначе наш cousin пише по-руськи зовсім не згірше* [5, X, с.50];

назви осіб за дією, ознакою, що визначають поведінку, погляди тощо: *Наче лицар мрій дитячих* [5, I, с.160]; *В діл стихали чесних патріотів* [5, I, с.233]; *Се надто педантично для femme moderne* [5, III, с.17]; *У татка був один знайомий, старий мізантроп* [5, III, с.19]; *Я не хочу бути вашим злим духом, вампіром* [5, III, с. 53]; *В тиранах бачила тиранів цілий вік* [5, I, с. 141];

найменування осіб за соціальним станом: *Патриція спокій – не личить нам* [5, I, с.130]; *Міцніш від влади сильних фараонів* [5, I, с.204]; *Що нам римські цезарі й герої* [5, I, с. 233]; *Нехай там стережуться цар і цезар* [5, III, с.146]; *Принцеса в білому убранні сидить і пряде золотий кужіль* [5, III, с.190]; *Ми говоримо тут тільки про інтелігенцію радикальну* [5, VIII, с.20];

назви осіб за належністю до релігійних, політичних угруповань: *Тепер сказати треба: бог дійств, і різних націй вірні католики на колінах лізли до престолу* [5, I, с.233]; *Непримітно підходить слуга синедріону і з ним римський преторіанець* [5, III, с.145]; *...надбігла юрба іудеїв, фарисеїв та садукеев* [5, III, с. 47]; *Хто хоче бути республіканцем добрим* [5, III, с.217]; *Всі навколо підніжками стоїчним цнотам служать того єдиного республіканця* [5, IV, с.131]; *Сього не вільно знати й неофітам* [5, IV, с.183]; *Новітня утопія ткала свої візерунки по основі, взятій від учених-еволюціоністів та теоретиків соціалізму* [5, VIII, с.166]; *...коли б усі народи були такої вдачі, яку надав Мор своїм утопійцям* [5, VIII, с. 170]; *дала привід до всяких пародій з боку талановитих соціалістів* [5, VIII, с.173]; *серед всесвітньої оргії безсоромних, певних своєї сили плутократів* [5, VIII, с.174];

найменування за місцем народження, проживання: *Там, може, еллінка або троянська бранка зове його своїм* [5, I, с.168]; *... тая іскра, що ти здобув для нас від заздрих олімпійців* [5, I, с.169]; *Ті, що платили за неї безумнії гроші арабам* [5, I, с.209]; *як ти звалив працею філістинця* [5, I, с.244]; *Хіба в той день ахейці приплили?* [5, IV, с.15]; *...так кажуть мірмідонці і троянці* [5, IV, с.17]; *...недарма еллінки проти троянок так*

величаються [5, ІУ, с.44]; „сторони щасливих **гіпербореїв**” Геродота [5, УІІІ, с. 165]; Тут все хати наймають якісь **караїмки** [5, Х, с. 98]; Чи приходять **італьянчики**? [5, Х, с.349]; Раз тільки була я з Радою у її знайомих **швейцарців** [5, Х, с. 279];

назви осіб за інтелектуальними особливостями, внутрішніми характеристиками: Ми **паралітики** з блискучими очима [5, І, с.131]; Старий **кавалер** – то так все одно, як старий собака... [5, ІІІ, с.60]; А ви думаєте, що сього вже досить для того, щоб уважати себе **фаворитом** долі? [5, ІІІ, с.100]; Ех, ми, **інваліди** цивілізації [5, ІІІ, с.101].

Менш активно репрезентовані назви культових істот: *Не спокушай аллаха* [5, ІУ, с.103].

Аналізована макрогрупа номінацій осіб із афіксами іншомовного походження – це найчастіше відіменні («носій предметної ознаки») чи віддієслівні утворення («носій процесуальної ознаки»). Навіть побіжний аналіз продуктивності дериваційних формантів дозволяє окреслити ступінь активності дериваторів. Досить продуктивними є суфікси –**атор(-ятор, -итор), -ер (-ор), -ант (-янт, -ент), -ат, -ист (-іст), -ер (-ор, -тор, -онер), -ик (-ік)**. Непродуктивними є форманти (і ця закономірність властива й для іменників сучасної української літературної мови) –**ал, -аріус, -ос, -евт, -ург, -от, -уз, -ман, -мейстер**, деякі з них слід тлумачити як афіксоїди.

Мовний матеріал дозволяє зробити висновок, що Леся Українка геніальним мовним чуттям добирала у своїх творах такі іншомовні слова, в яких була гостра необхідність, бо вони називали нові поняття чи уточнювали частково відомі. Серед гібридних утворень найчастіше використовувалися структури з іншомовною основою і питомим суфіксом, а не навпаки. Певна увага була звернена й на використання так званих фемінізуючих суфіксів.

О.К. Безпояско і К.Г. Городенська, аналізуючи назви осіб за зовнішніми характеристиками, підкреслювали: „У структурах формально-граматичного ярусу, що імітують запозичення або є словами мови-рецепора ,

функцію заміщення суб'єкта виконують іншомовні суфікси **-атор, -ізатор/-изатор, -ант, -ер, -ент**" [1, с.38].

В.М. Виноградова вказувала на розмовний характер деяких суфіксів, які можуть приєднуватися до іншомовних твірних основ [2, с. 95]. Такого типу мовні одиниці, що виникли на ґрунті іншомовних кореневих морфем, мають у творчому доробку Лесі Українки невисоку активність.

Можливим у творчості письменниці було використання дублетних іншомовних морфем або дублетних пар *питома морфема + іншомовна морфема*. Вживання службових морфем такого типу залежить від лексичного значення твірного слова. Тут можуть існувати конкуренція і діяти процеси витіснення однієї дериваційної моделі іншою. Інтернаціональні (іншомовні) компоненти структури слів є не лише реалією сучасного етапу розвитку мови – вони були характерними лінгвальними особливостями нової української літературної мови, особливо на зламі ХІХ – ХХ ст., коли активізувалися позамовні суспільні фактори, що значною мірою формували специфіку мовної палітри творів видатних представників національної писемної культури.

Відносно невисокою є частотність вживання іншомовних одиниць, що становлять собою власне вкраплення елементів мови-оригіналу: *Просяць ласки wielmożnego pana i ksiadza proboszcza* [5, X, с.69].

Практично відсутні слова, в яких до питомої основи додані іншомовні форманти. Чи не поодиноким випадком вважаємо лексему **москвофіл**, у якій поєднаний питомий корінь з іншомовним афіксоїдом: *Дякую тобі, господи, що не створив мене ні москалем, ані москвофілом* [5, УІІІ, с. 13].

Творча практика письменниці виявляє її ставлення і до вживання іншомовних одиниць, і до доцільності їх використання за наявності питомого відповідника. В одному із листів до Лесі Українки М.П.Косач запитував Лесю, як перекласти слово **маятник** в оповіданні Короленка «Ночью»: «На стене стучал маятник». Леся Українка відповіла братові: «Слово «маятник», я думаю, можна так залишити, бо корінь цього слова

український. Маятник по-болгарськи *махалці*, по-сербськи *шеталиця*, по-чеськи *kyvadlo*, по-польськи *wahadlo*, по-галицьки – *пендель*, *кивало*. Вибирай, що хочеш або zostav так» [5, X, с. 37].

«Надмірне, бездумне вживання іншомовних слів робить мову малозрозумілою, перетворює її на жаргон і, крім того, руйнує її систему, розхитує усталені закони» [7, с.200]. Цю істину, без сумніву, сповідувала велика письменниця, завжди використовуючи чужомовні слова лише з настійною у цьому потреби. «Чужомовні слова Леся Українка вживає сміливо, при цьому в тому значенні, в якому вони виступають у мові джерелі» [4, с.267].

Запозичення слів – природний і необхідний процес мовної еволюції. Лексичні запозичення збагачують мову, не завдаючи шкоди її самобутності й оригінальності, оскільки процеси проникнення іншомовної лексики найчастіше не порушують внутрішніх законів мовного розвитку. Проблема чужомовної лексики в мові нерідко була дразливою в культурній історії багатьох народів. Вживання чи невживання іншомовних слів найчастіше зумовлене почуттям міри, глибоким розумінням доцільності використання тих чи інших словесних форм, які були властиві творчому смакові, письменницькій манері Лесі Українки.

Література і джерела

- 1.Безпояско О.К., Городенська К.Г. Морфеміка української мови/ О.К.Безпояско, К.Г.Городенська. – К.: Наук. думка, 1987. – 365 с.
- 2.Виноградова В.Н. Стилистический аспект русского словообразования / В.Н.Виноградова. – М.: Наука, 1984. – 276 с.
- 3.Муромцева О.Г. Іншомовні елементи як засіб словотворення в українській літературній мові другої половини XIX – початку XX ст. / О.Г.Муромцева // Українське мовознавство. – 1985. – №13. – С.83 – 89.
- 4.Русанівський В.М. Історія української літературної мови/ В.М.Русанівський. – К.: Наук. думка, 2003. – 457 с.
5. Українка Леся. Твори в 12-ти томах. / Леся Українка.– К.: Наук. думка, 1975 – 1979.
- 6.Українська мова. Енциклопедія / Редкол.: В.М. Русанівський, О.О. Тараненко (співголови), М.П.Зяблюк та ін.– К.: «Укр.енцикл.», 2000. – 752 с.
- 7.Ющук І.П.Українська мова / І.П.Ющук. – К.: Либідь, 2003. – 640 с.

